

Przeobrażenia polskiego rolnictwa – ujęcie retrospektywne

Józef Stanisław Zegar

Konferencja IERiGŻ-PIB

pt. „***WPR i priorytety narodowe w
warunkach budżetu UE po 2020 roku***”

Lidzbark Warmiński

11-13 czerwca 2018 r.

SPIS TREŚCI

- * Wprowadzenie
- Industrializacja rolnictwa
  - Komerccjalizacja
  - Intensyfikacja
  - Koncentracja
  - Specjalizacja
- Funkcje rolnictwa
  - Produkcyjna
  - Reprodukcji siły roboczej
  - Kreacji dochodów
- Zakończenie

WPROWADZENIE

- **Sytuacja po odzyskaniu niepodległości w 1918 r.**
  - Odmienne systemy prawne i instytucje.
  - Ogromne zniszczenia wojenne.
  - Różnice w poziomie rozwoju gospodarczego.
  - Dominacja rolnictwa w systemie społeczno-gospodarczym.
  - Przeludnienie agrarne, analfabetyzm, głód i niedożywienie.
  - Odmienne koncepcje państwa.
- **Okres stulecia**
  - Zmiany ustrojowe: 1) feudalizm, kapitalizm, socjalizm i ponownie kapitalizm; 2) demokracja parlamentarna, pseudodemokracja ludowa (partyjna) i ponownie demokracja parlamentarna; 3) integracja europejska (przyjęcie dorobku prawnego UE).
  - Kataklizmy: 1) wojna polsko-bolszewicka, 2) Wielki kryzys lat 30. XX w., 3) koszmar II w. światowej, 3) utopia socjalistyczna.
  - Inne wydarzenia: 1) stan wojenny, 2) terapia szokowa, 3) akcesja do UE.
  - Zmiany przestrzeni fizycznej (geograficznej) mocą obcą i przestrzeni społeczno-gospodarczej mocą własną. W tej ostatniej znaczące miejsce przypada rolnictwu, które jest przedmiotem prezentowanego szkicu.
  - Znaczące pominięcia: rodzina rolnicza (wartości, związek z gospodarstwem rolnym, wielkość/liczba osób), funkcje pozaprodukcyjne gospodarstw rolnych (wieś, kultura, środowisko przyrodnicze),

Zmiany kulturowe – rodzina rolnicza

- Przed odzyskaniem niepodległości rodzina wiejska (chłopska) pozostawała w trojakiach zależnościach zewnętrznych: 1) ekonomicznych – od dworu i rynku z ogromną masą pośredników; 2) politycznych – od zaborców widzących w ludności wsi „źródło rekruta i element manipulacji wobec postępowego nurtu wyzwolenia narodowego”; 3) ideologicznych – związanych z wpływem plebanii.
- Okres międzywojenny nie przyniósł zasadniczych zmian w sytuacji ekonomicznej rodziny chłopskiej, ale pojawiły się nowe elementy w życiu wsi: organizacje społeczne (spółdzielnie), polityczne (Wici, ruch ludowy).
- W latach powojennych rodzina chłopska była w gorszej sytuacji niż rodzina miejska, PGR-owska czy spółdzielcza a nieco później i dwuzawodowa. Rodzina chłopska nie była objęta systemem opieki zdrowotnej ani systemem ubezpieczeń społecznych i w mniejszym zakresie usługami społecznymi.
- Historyczna organiczna więź między gospodarstwem rolnym a rodziną słabnie, a nierzadko zostaje rozerwana.
- Przeciętna liczba osób w gospodarstwie domowym systematycznie się zmniejsza. W 1931 r. - 3,33, 1960 - 3,09, 2002 r. – 2,84, 2011 r. – 2,82; w wiejskich gospodarstwach domowych liczba ta była większa: 1960 r. – 3,86, 2002 – 3,33 i 2011 r. – 3,40. W gospodarstwach domowych rolników występuje także tendencja spadkowa, jednak nadal przeciętna liczba osób jest wyższa o nieco ponad 40% (1,15 osoby).

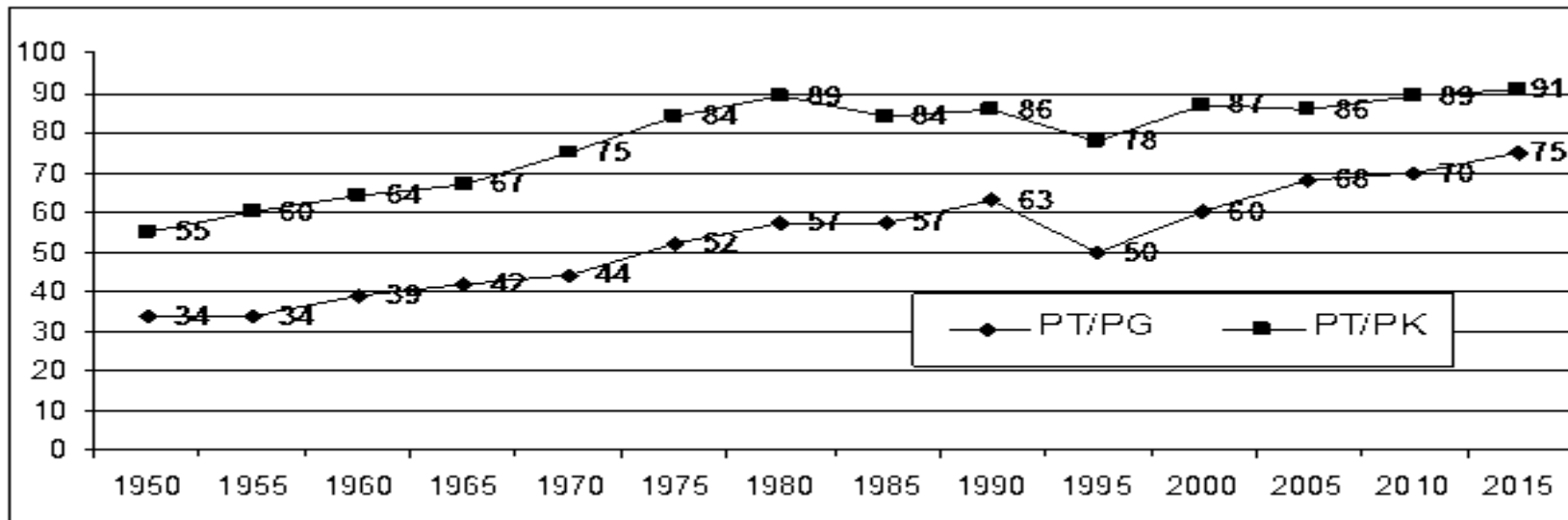
Proces industrializacji rolnictwa

- Wielka transformacja/modernizacja industrialna – rewolucja industrialna
- Specyfika
  - Siły motoryczne: kapitał/kapitalizm, rynek (wolny), technologie przemysłowe, postęp biologiczny;
  - Kres historycznej postaci rolnictwa chłopskiego
  - Wydajność ziemi czy pracy?
- * Składowe: komercjalizacja, intensyfikacja przemysłowa, koncentracja, specjalizacja + finansjalizacja (?)

Komercjalizacja rolnictwa

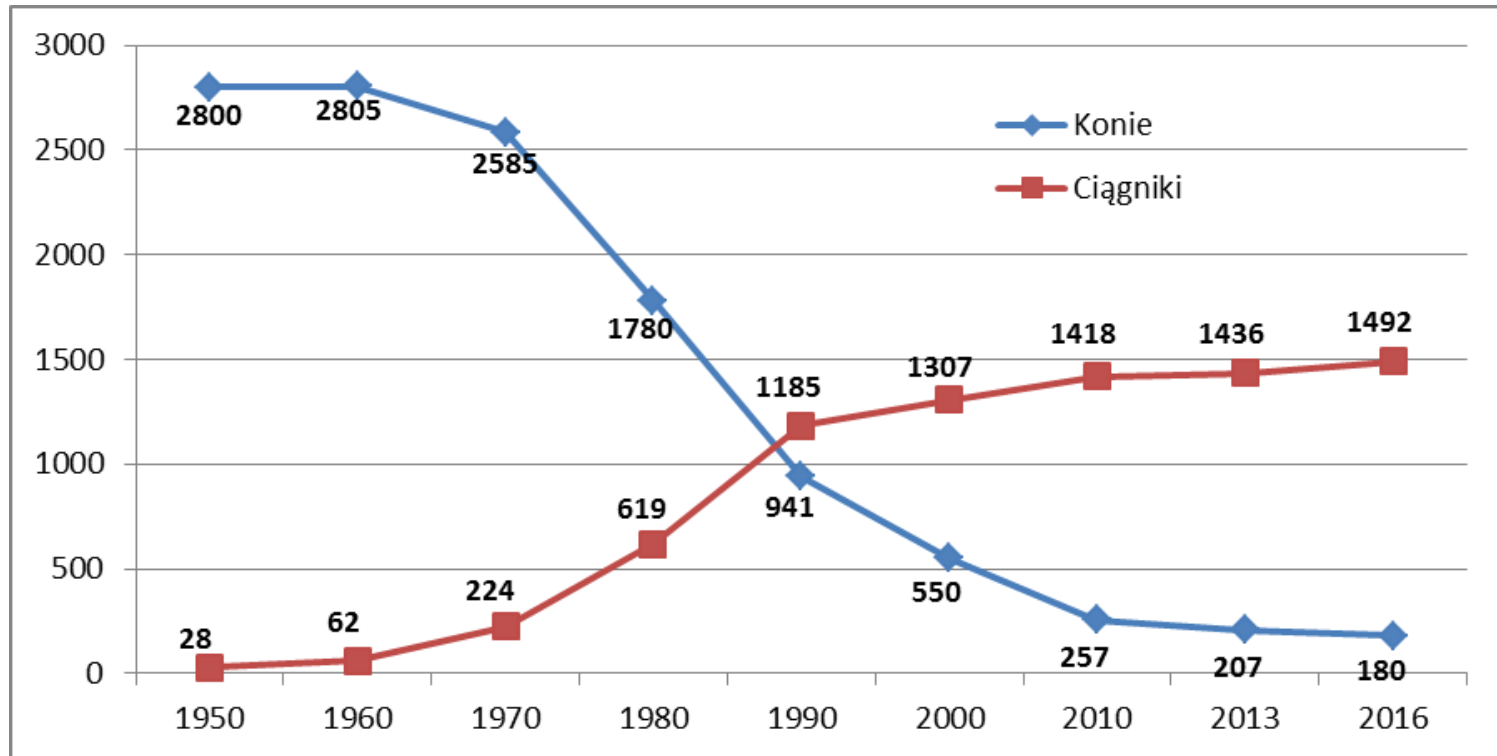
- Tendencja spadkowa spożycia naturalnego: udział spożycia naturalnego w spożyciu żywności ogółem w latach międzywojennych oscylował wokół 80%, w latach 1950. wokół 60%, w latach 1970. poniżej 50%, w latach 1990. poniżej 20% a w bieżącej dekadzie poniżej 10%.
- Tendencja rosnąca towarowości

Towarowość produkcji globalnej i końcowej w rolnictwie indywidualnym

Intensyfikacja przemysłowa

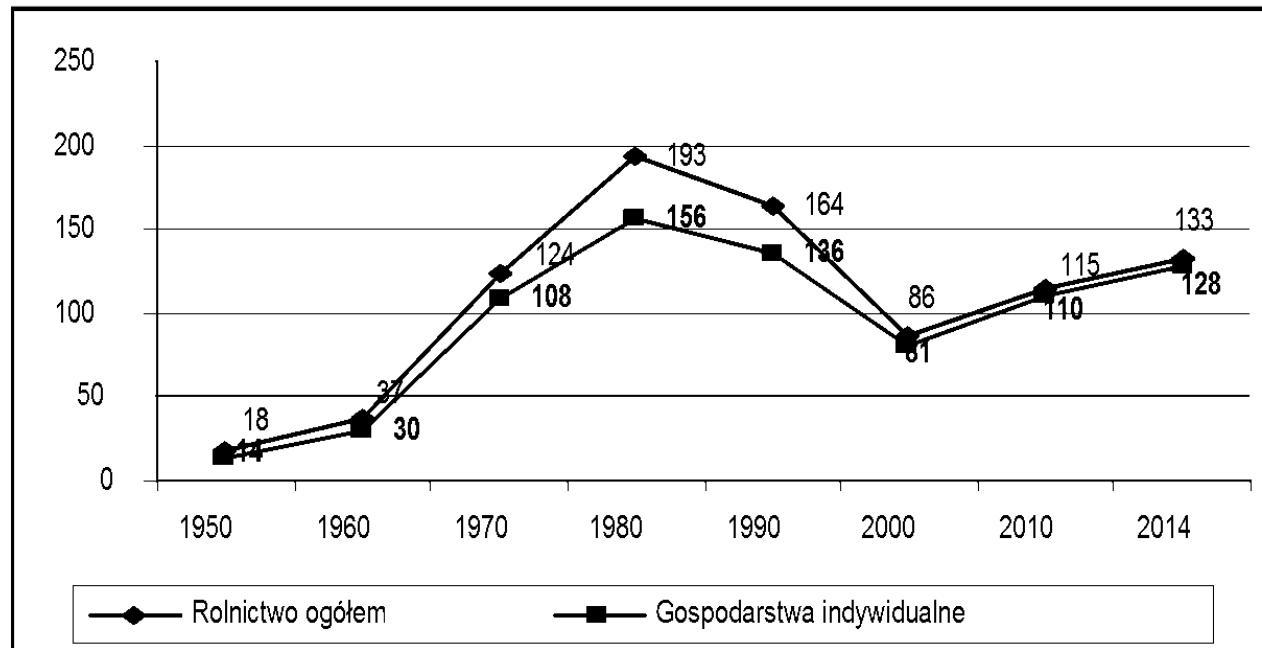
technika rolnicza

Intensyfikacja przemysłowa

nawozy mineralne

Zużycie nawozów mineralnych (lub chemicznych) na 1 ha użytków rolnych
(kg NPK)^a

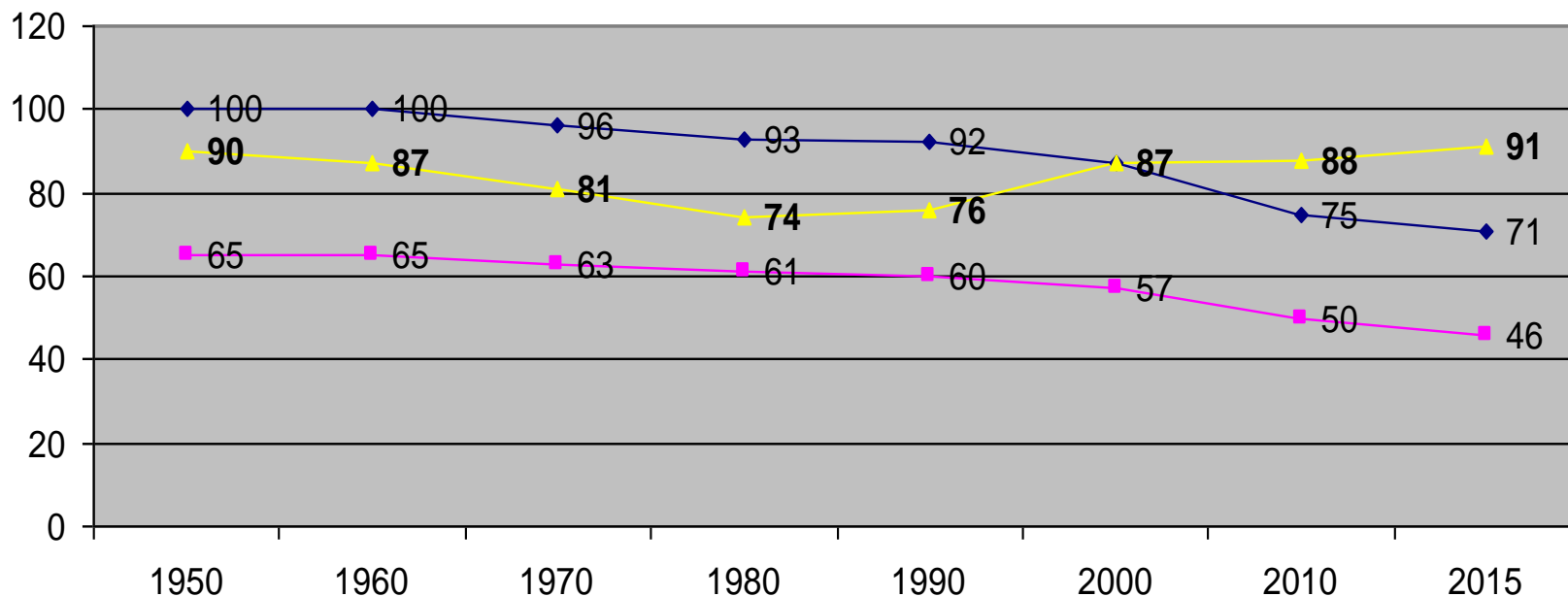

^a W latach 1950 i 1960 gospodarstwa indywidualne łącznie z spółdzielniami produkcyjnymi

Użytki rolne

(1950 r. – 20,4 mln ha; 2015 r. – 14,

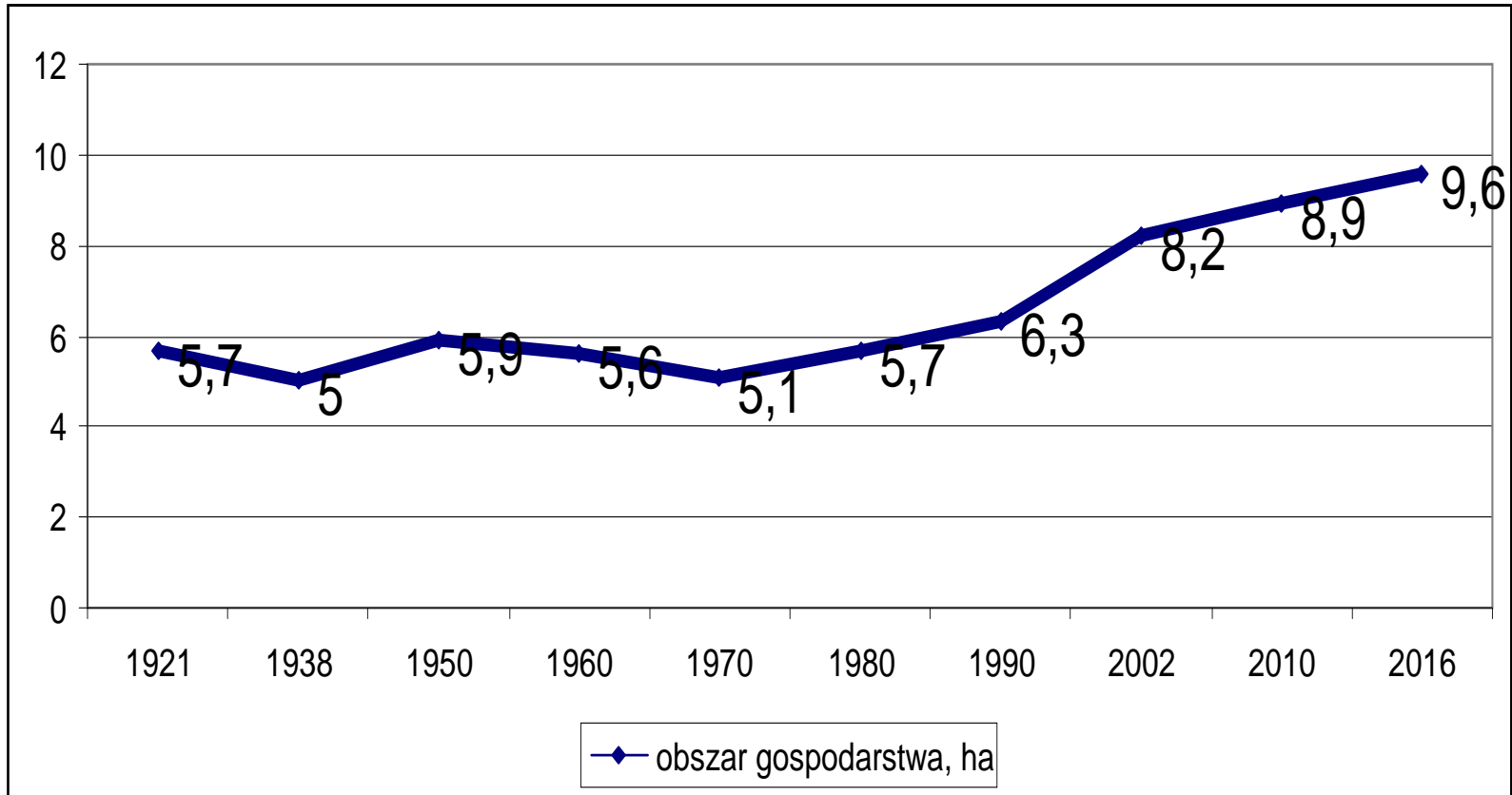
◆ Użytki rolne w rolnictwie

■ Użytki rolne w ogólnej powierzchni kraju (%)

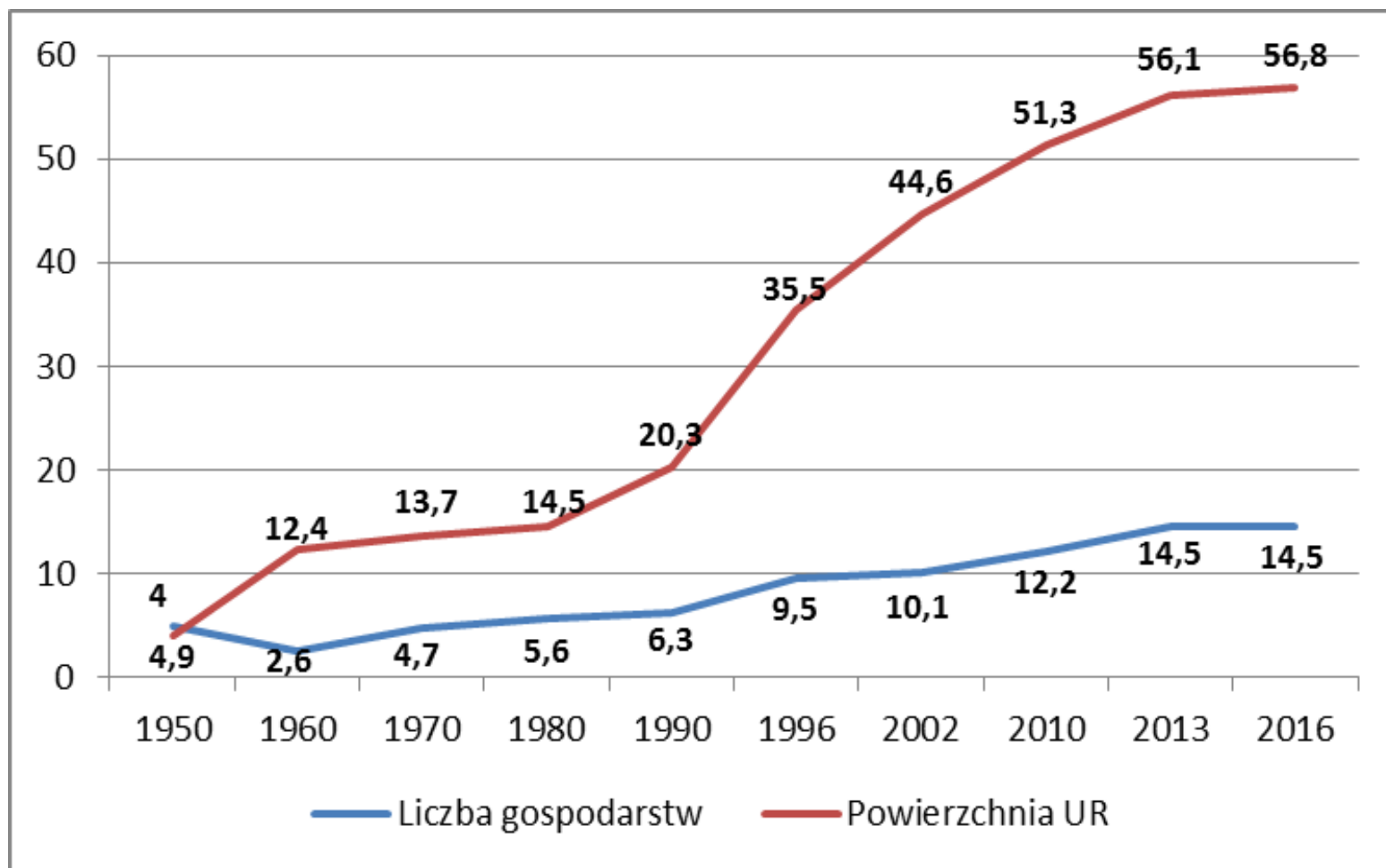
▲ Użytki rolne w rolnictwie indywidualnym (%)

Koncentracja ziemi

- przeciętny obszar gospodarstwa chłopskiego
(ha)

Odsetek gospodarstw o powierzchni co najmniej 15 ha i użytków rolnych w ich użytkowaniu w latach 1950-2016 (> 1 ha)

Struktura gospodarstw indywidualnych według wielkości produkcji standardowej

Gospodarstwa rodzinne 1 ha i w. według produkcji standardowej (tys.)

Wyszczególnienie	Ogółem	Wartość standardowej produkcji w tys. euro				
		<8	8-25	25-50	50-100	100 i w.
2005	1723,9	1082,1	433,1	140,7	52,1	15,7
2016	1410,7	913,9	295,0	109,2	58,9	33,7
Struktura						
2005	100,0	62,8	25,1	8,2	3,0	0,9
2016	100,0	64,8	20,9	7,7	4,2	2,4
Zmiany (2005 = 100)						
2005/2016	81,8	84,5	68,1	77,6	113,1	214,6

Powierzchnia zasiewów wybranych ziemiopłodów w gospodarstwach indywidualnych w wybranych latach (tys. ha)

Wyszczególnienie	1960	1970	1980	1990	1996	2002	2010	2014	2016
Zasiewy ogółem	13 294	12 568	10 995	10 930	10 684	9 651	9 107	9 323	9 616
Pszenica	1 151	1 555	1 277	1 698	2 025	2 040	1 757	1 993	2 029
Żyto	4 714	3 075	2 547	1 969	2 204	1 478	996	834	741
Mieszanki zbożowe	215	397	656	1 131	1 233	1 352	1 087	878	795
Kukurydza na ziarno	17	4	5	26	36	88	243	567	495
Ziemniaki	2 656	2 505	2 127	1 690	1 320	790	358	253	286
Rzepak i rzepik	47	169	75	138	140	284	661	722	624
Warzywa gruntowe	174	239	240	235	230	172	132	150	179

Gospodarstwa indywidualne o powierzchni użytków rolnych powyżej 1 ha z uprawą ziemniaków w wybranych latach (tys.)

Wyszczególnienie	Gospodarstwa (szt.)				Powierzchnia (ha)			
	1996	2002	2010	2016	1996	2002	2010	2016
<1 ha	1254,9	1010,5	593,7	324,4	573,3	362,5	166,5	82,5
1-2 ha	312,1	169,3	39,2	22,1	375,2	196,1	49,1	27,1
2-5 ha	105,0	50,1	19,1	18,4	268,0	128,4	54,7	54,5
5-10 ha	6,4	5,4	4,6	6,0	38,8	32,9	30,1	38,9
10-20 ha	0,7	1,1	1,4	2,7	9,0	13,0	18,6	35,0
≥20 ha	0,2	0,3	0,8	1,1	7,8	12,4	38,5	47,2
Ogółem	1679,3	1236,7	658,8	374,7	1272,1	745,3	357,5	285,2

Hodowla bydła i krów mlecznych

Rok	Pogłowie (tys. szt.); stan w czerwcu		Odsetek pogłowia w gosp. indywid.	Odsetek gospodarstw bez pogłowia	Odsetek pogłowia w gospodarstwach o liczbie sztuk (%)		
	Rolnictwo ogółem	Gospodarstwa indywidualne			1-2	3-10	11 i w.
Bydło							
1987	10 523	8 512	80,9	31,8	12,6	58,9	28,5
1990	10 049	8 320	82,8	29,5	11,7	58,6	29,7
1994	7 696	7 026	91,3	30,1	13,6	54,5	31,9
1996	7 136	6 595	92,4	35,7	13,1	46,5 ^a	40,4 ^b
2000	6 083	5 734	94,3	41,0	12,7	39,4 ^a	52,1 ^b
2005	5 483	5 160	94,1	68,4	9,9	26,9 ^a	63,2 ^b
2010	5 761	5 419	94,1	72,2	5,0	17,2 ^a	77,8 ^b
2010 ^c	5 728	5 395	94,2	72,2	4,8	17,2 ^a	78,0 ^b
2013 ^c	5 882	5 579	94,8	69,6	3,2	13,5 ^a	83,3 ^b
2016 ^c	5 944	5 639	94,9	75,3	1,9	11,1 ^a	87,0 ^b
Krowy							
1987	4 937	4 295	87,0	34,3	43,8	55,9	0,3
1990	4 919	4 362	88,7	31,5	43,1	56,4	0,5
1994	3 863	3 626	93,9	32,3	46,3	53,3	0,4
1996	3 461	3 269	94,5	38,4	36,6	48,4 ^a	15,0 ^b
2000	3 098	2 955	95,4	43,9	33,3	44,6 ^a	22,1 ^b
2005	2 795	2 648	94,7	70,5	23,5	29,1 ^a	47,4 ^b
2010	2 657	2 510	94,5	76,0	14,0	20,4 ^a	65,6 ^b
2010 ^c	2 639	2 496	94,6	76,5	13,6	20,4 ^a	66,0 ^b
2013 ^c	2 500	2 371	94,8	73,9	10,8	17,9 ^a	71,3 ^b
2016 ^c	2 363	2 240	84,8	80,8	6,8	17,0 ^a	76,2 ^b

Gospodarstwa indywidualne według typów rolniczych

Wyszczególnienie	Tysiące		Struktura		2016/2005 %
	2005	2016	2005	2016	
I	694,7	794,4	40,3	56,7	114,3
II	27,3	22,5	1,6	1,6	82,4
III	48,5	57,8	2,8	4,1	119,1
IV	180,9	154,2	10,5	11,0	85,2
V	34,0	30,8	2,0	2,2	90,8
VI	62,2	45,4	3,6	3,2	73,0
VII	133,9	48,6	7,8	3,5	36,3
VIII	516,5	222,5	29,9	15,9	43,1
Niesklasyfikowane	27,9	23,9	1,6	1,7	85,6
Razem	1725,9	1400,1	100,0	100,0	81,1

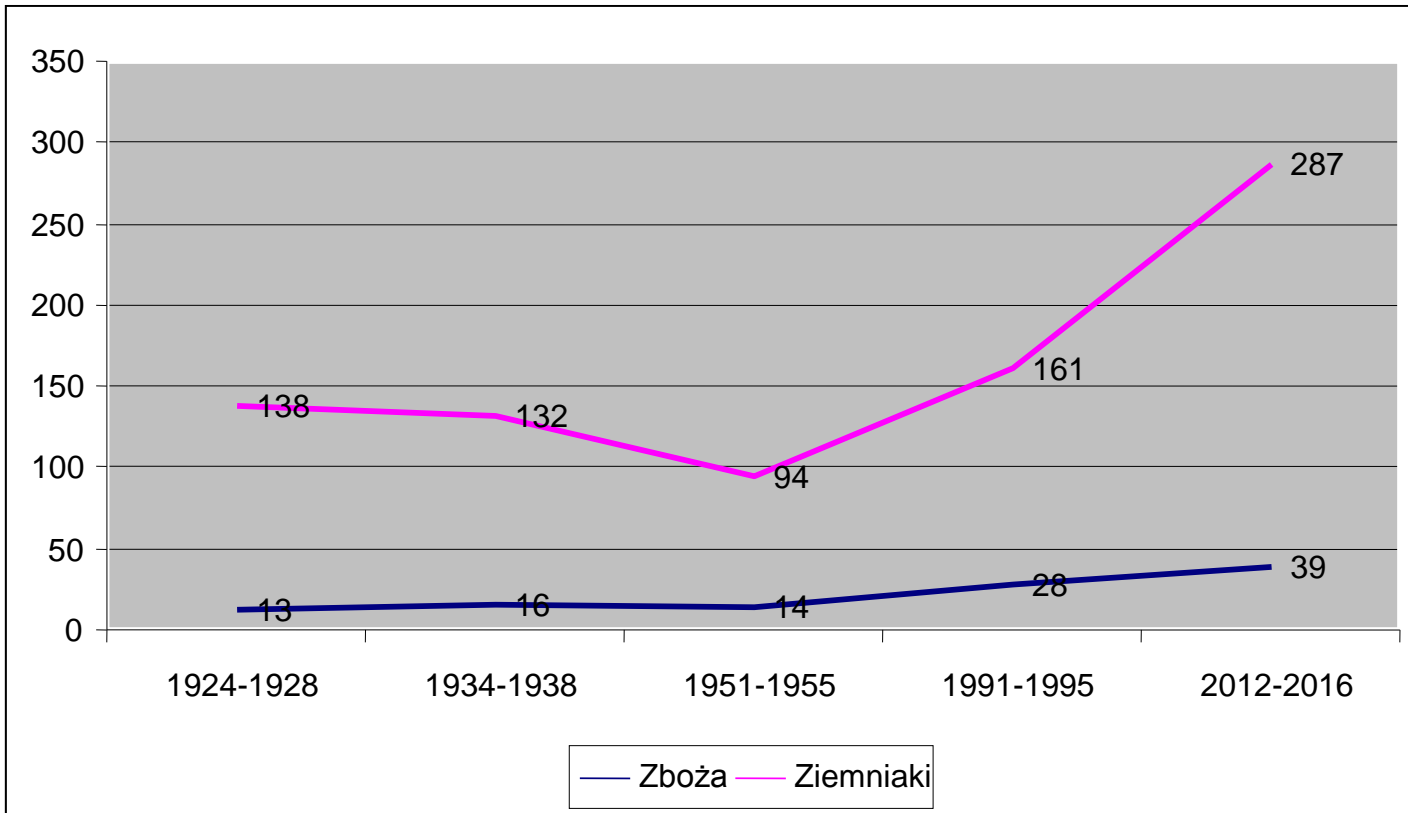

FUNKCJE ROLNICTWA

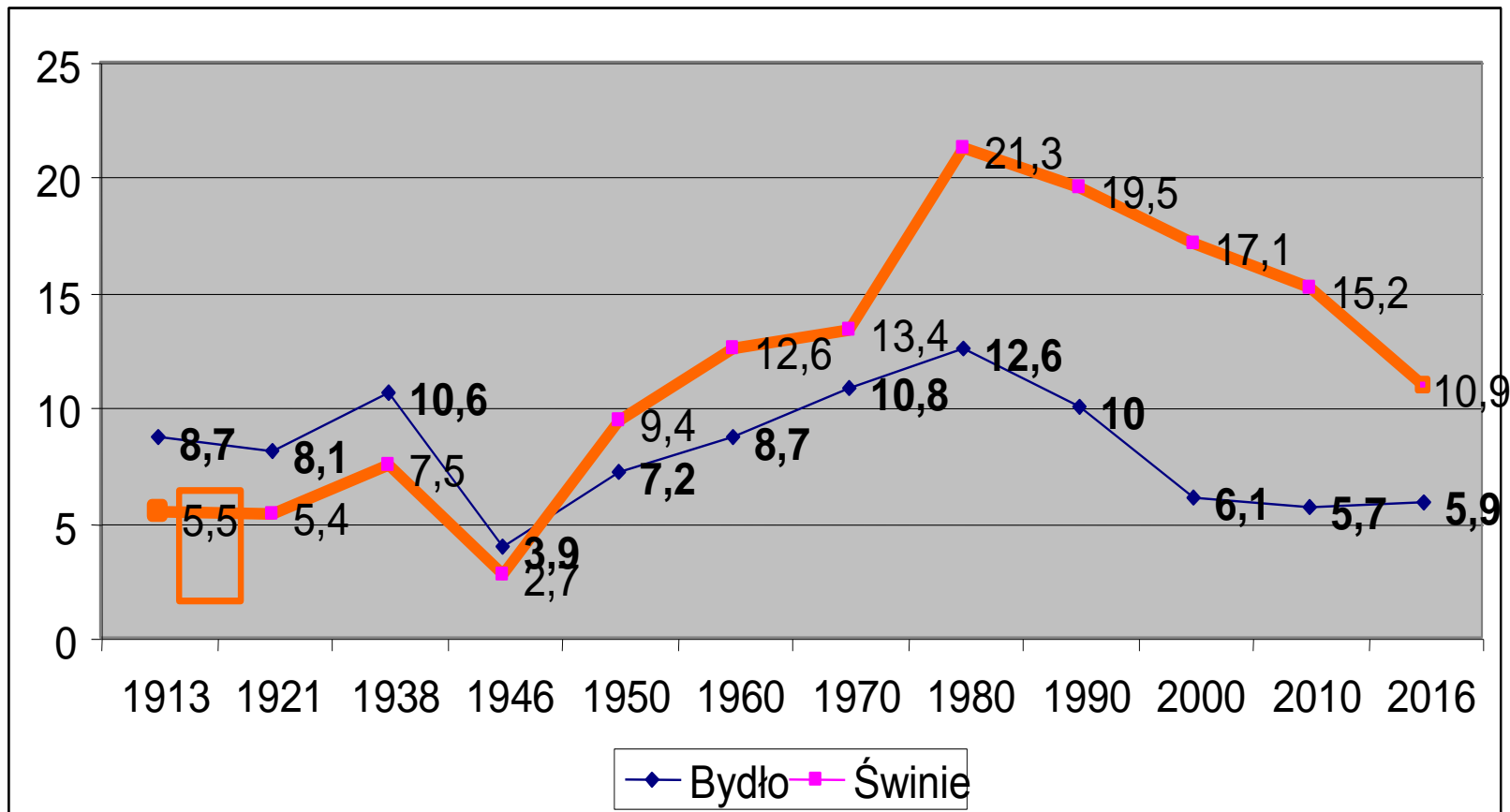
Funkcje rolnictwa zmieniały się, ale też zmieniał się ich ogląd społeczny. Sto lat temu, gdy w Polsce kapitalizm zaczął wypierać feudalizm, rozpoczął się nieśmiało proces transformacji rolnictwa na drodze industrialnej. Wówczas na czoło wybijały się ważne dla rozwoju społeczno-gospodarczego następujące funkcje rolnictwa: 1) funkcja produkcji dóbr żywnościowych i surowców na potrzeby pozażywnościowych sektorów gospodarki, 2) funkcja reprodukcji i podaży siły roboczej, 3) funkcja kreowania dochodów dla ludności rolniczej. Oczywiście rolnictwo pełniło także ważne funkcje ekologiczne (wówczas mało uświadamiane) oraz funkcje społeczne (zwłaszcza wychowania dzieci, wkład w żywotność miejscowości wiejskich, przechowywania tradycji i kultury, umacniania państwowości).

W okresie mijającego stulecia, ogólnie mówiąc, rolnictwo zapewniło dostateczną podaż dla osiągnięcia pułapu nasycenia w spożyciu żywności. Wartość energetyczna spożycia (kcal per capita per dzień) sięga 3,5 tys., z czego 2/3 dostarczają produkty roślinne. Polska w tym zakresie nie odbiega istotnie od krajów UE-15 („stare kraje”), podobnie jak w przypadku spożycia białka.

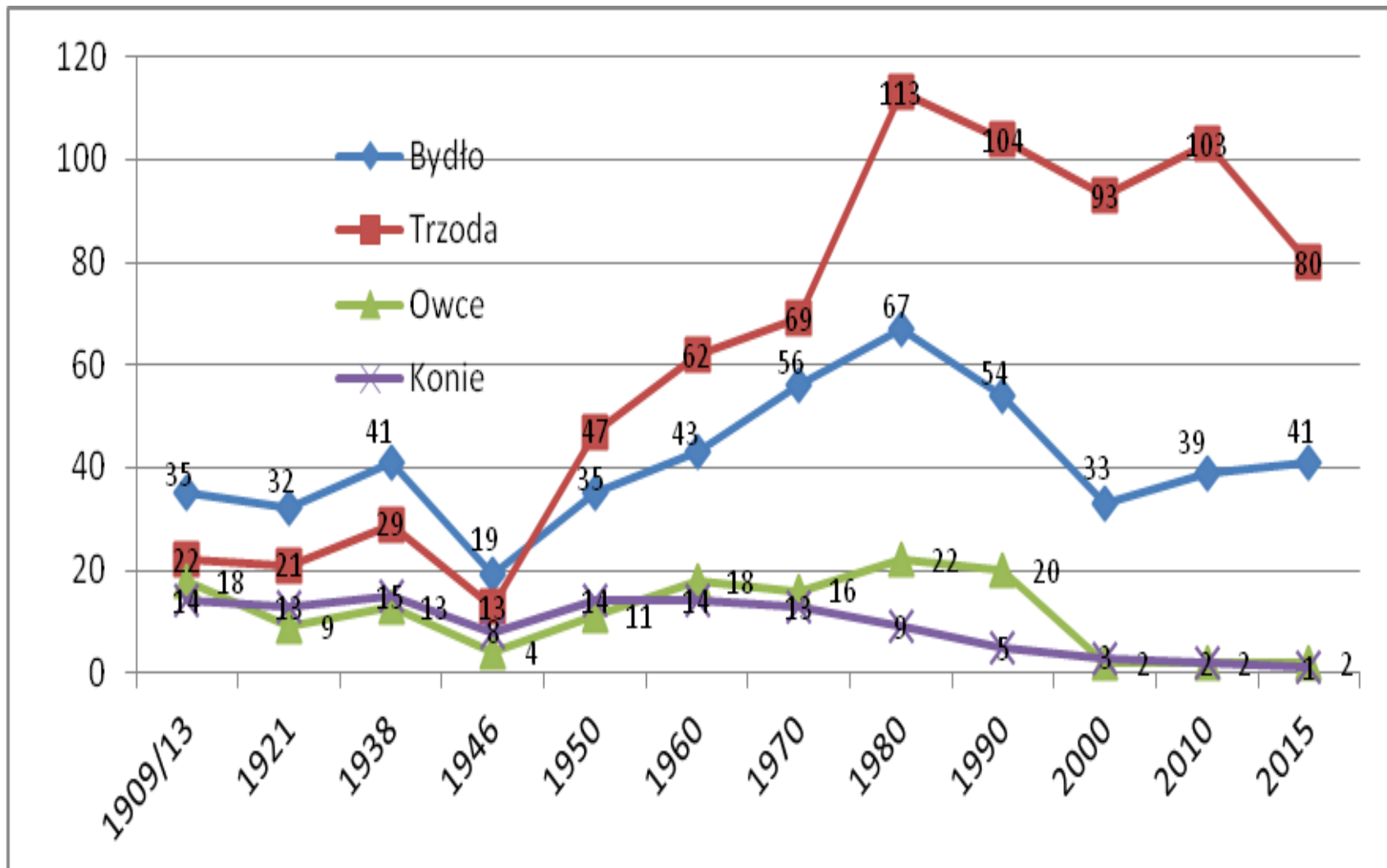
Plony zbóż i ziemniaków

Pogłowie bydła i trzody chlewnej w wybranych latach (mln szt.)

Zmiany obsady pogłowia zwierząt (na 100 ha UR)

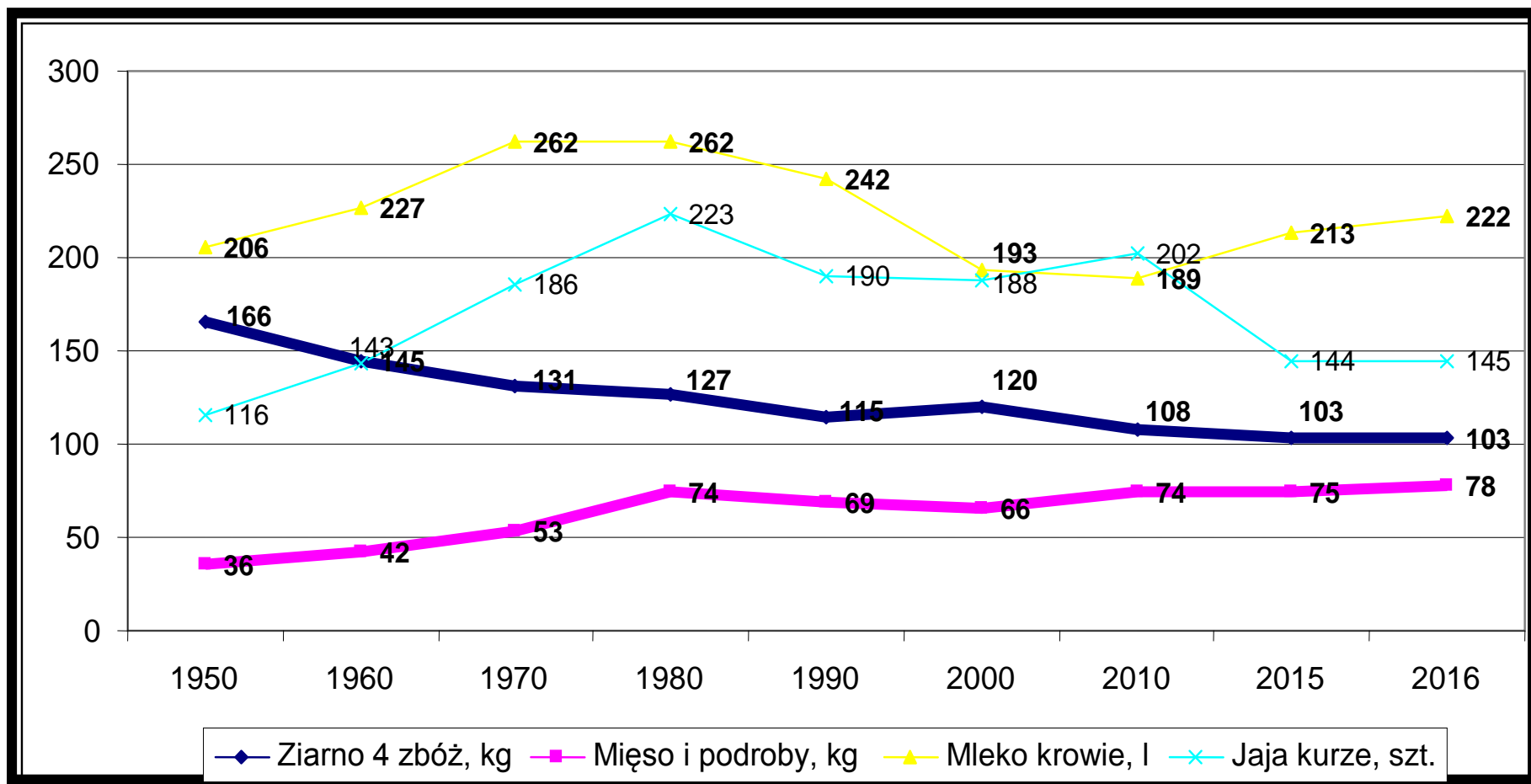
Produktywność zwierząt gospodarskich w latach 1908/13-2015

Lata	Mleczność krów w litrach	Nieśność kur niosek w sztukach	Produkcja wełny w kg na 1 sztukę pogłowia owiec
1908-1913	ok. 1300	.	.
1918-1939	ok. 1400	70-80	1,6
1946	1200	72	1,3
1950	1600	81	2,0
1960	2060	94	2,5
1970	2384	100	2,8
1980	2730	126	3,1
1990	3151	157	3,6
2000	3668	182	3,7
2010	4487	227	2,7
2015	5395	223	3,2
2016	5563	219	3,3

Spożycie na 1 mieszkańca w latach 1950-2016

Wyszczególnienie	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2015	2016
Ziarno 4 zbóż, kg	166	145	131	127	115	120	108	103	103
Mięso i podroby ^a , kg	36	42	53	74	69	66	74	75	78
Mleko krowie ^b , l.	206	227	262	262	242	193	189	213	222
Jaja kurze, szt.	116	143	186	223	190	188	202	144	145

Spożycie na 1 mieszkańca

Ludność wiejska i rolnicza w Polsce w XX i XXI w.

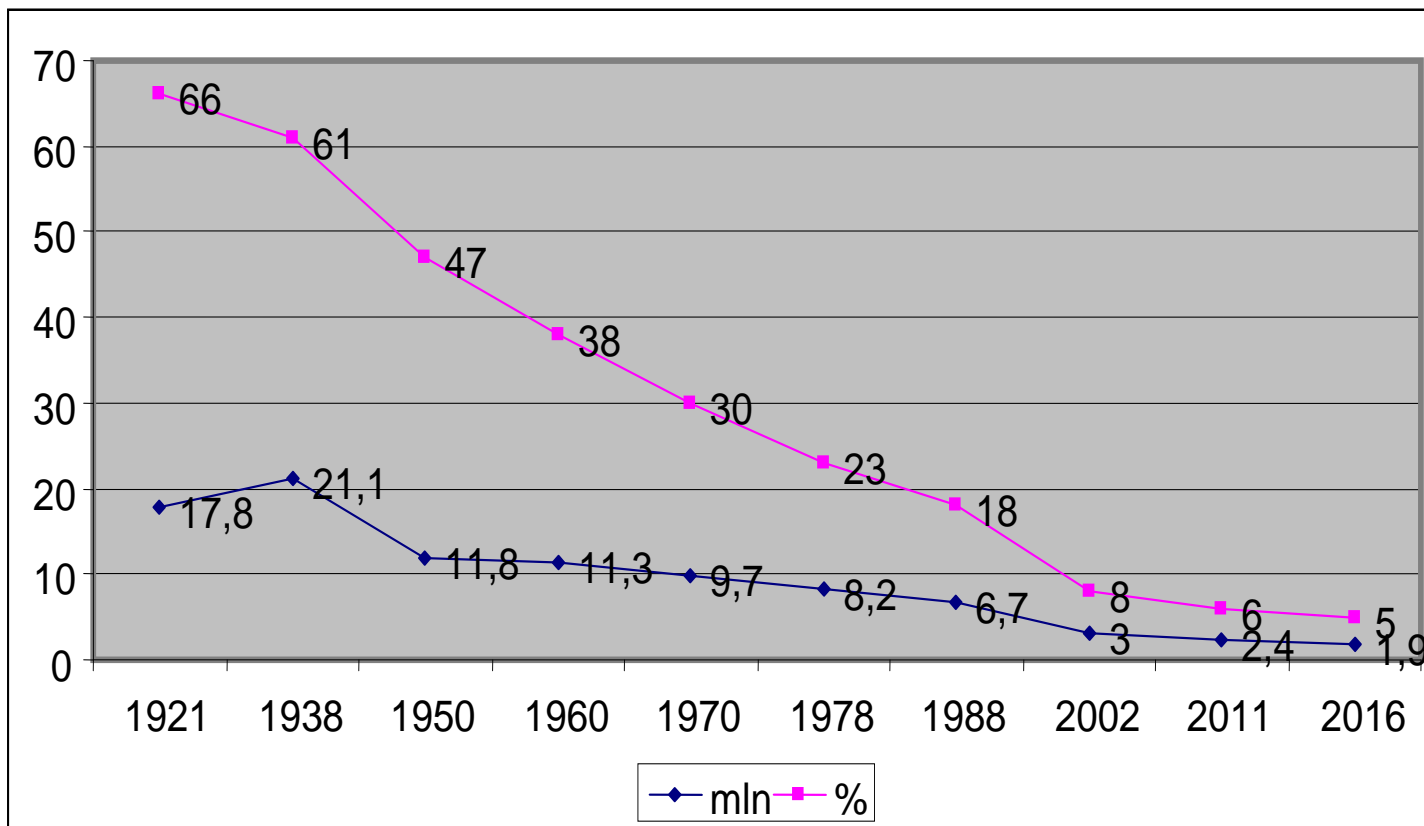
Lata	Ludność ogółem (mln)	Ludność wiejska (mln)	Ludność rolnicza (wg głównego źródła utrzymania, mln)	Ludność rolnicza w % liczby ludności ogółem	Ludność rolnicza na wsi (% ludności wiejskiej)	Ludność rolnicza na 100 ha UR (osoby)
< I. w. św.	29,3	22,0	19,3	65,9	.	78,1
1921	27,4	20,2	17,8	65,0	95,5 ^a	71,2
1931	31,9	23,2	19,6	61,4	84,5	76,5
1938	34,8	24,4	21,1	61,0	86,4	81,5
1950	25,0	15,0 ^b	11,6	47,2	73,3	56,9
1960	29,8	15,2 ^b	11,3	37,9	69,1	57,7
1970	32,6	15,6	9,7	29,8	59,0	49,7
1978	35,1	14,9	8,2	23,4	49,0	43,5
1988	37,9	14,7	6,7	17,7	44,9	35,8
2002	38,2	14,6	3,0	7,9	16,6	17,8
2011	38,5	15,1	2,4	6,2	15,9	16,4
2013	38,5	15,2	2,2	5,7	14,3	15,3
2016	38,4	15,3	1,9	5,0	12,0	14,5

Migracje ze wsi (tys. osób)

Lata	Przyrost naturalny	Saldo migracji	W tym krajowych
1946-49	1116	-1716	-820
1950-59	2916	-1093	-1070
1960-69	1996	-1189	-1112
1970-79	1695	-2050	-1975
1980-89	1372	-1475	-1425
1990-99	525	-496	-482
Razem	9620	-8019	-6904

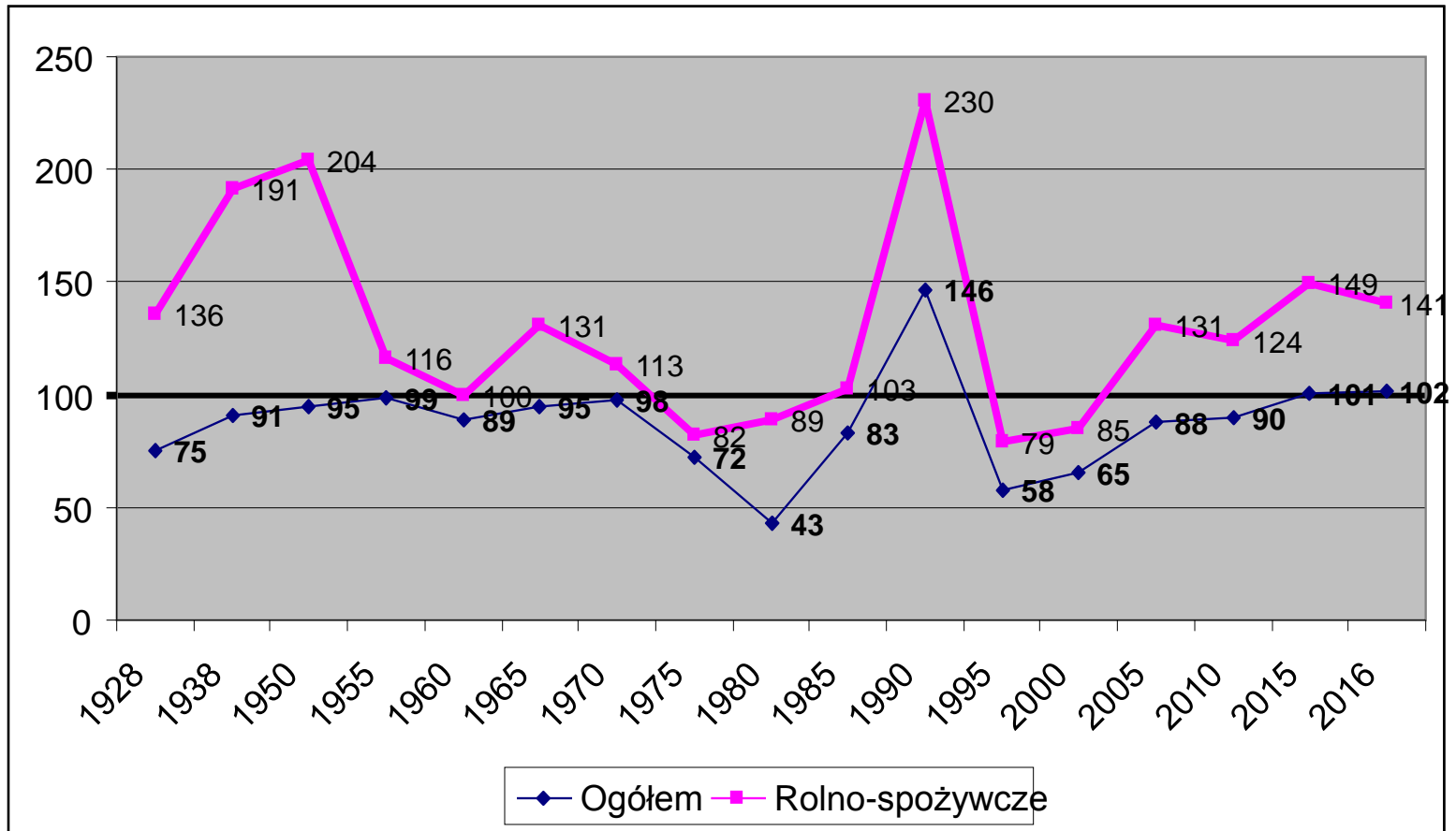
Ludność rolnicza

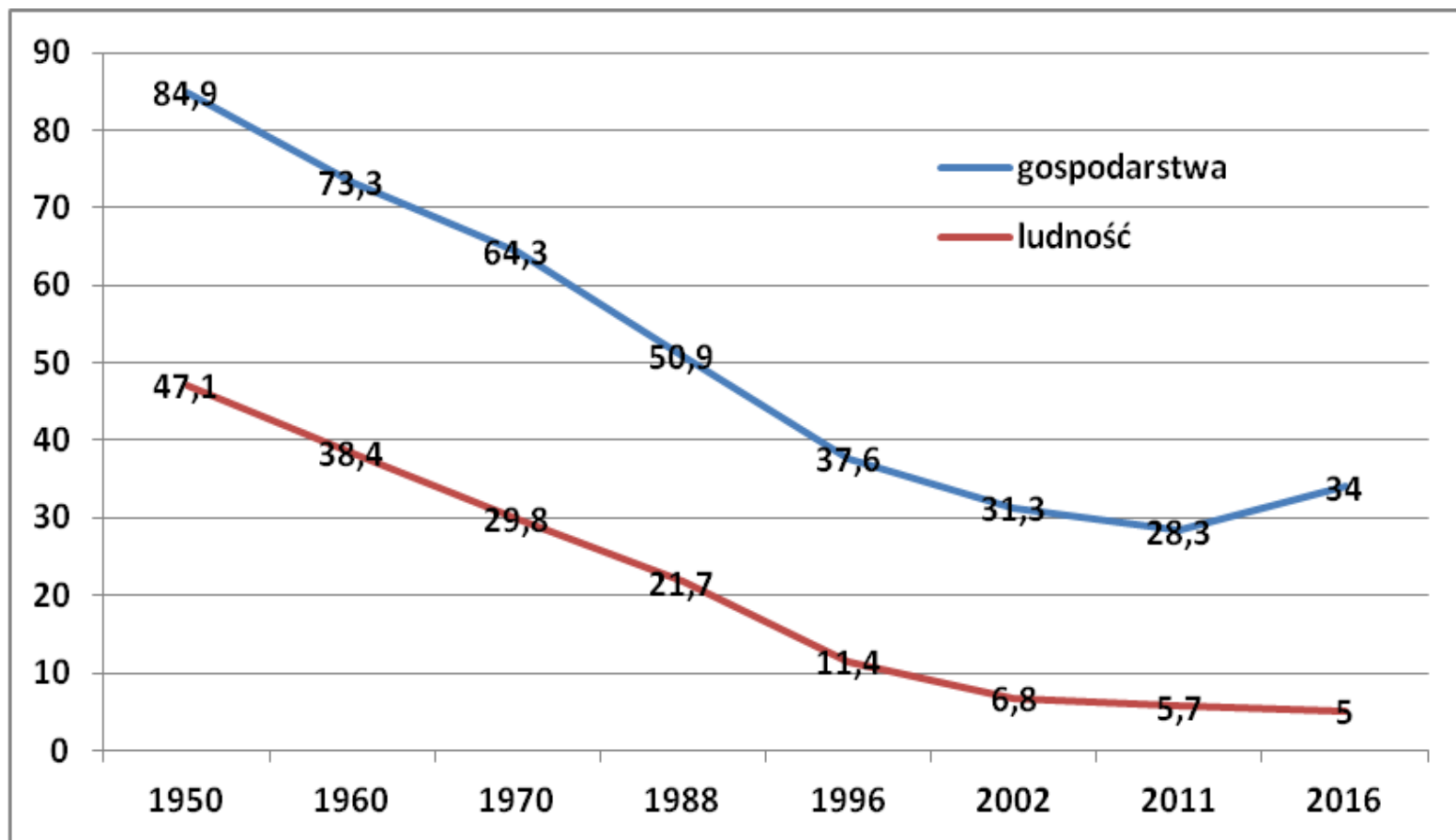
Praca w rolnictwie

	2005	2016	2016/05
Nakłady pracy (tys. JPZ)	132	1617,0	95,2
JPZ/ha	257	257	75
SP/JPZ (tys. euro)	10,23	13,50	132
Wyksz. wyższe ogóln., %	5,1	13,1	257
Wyksz. wyższe roln., %	1,4	2,7	193

Relacja eksportu do importu towarów ogółem i rolno-spożywczych w handlu zagranicznym (%)

Gospodarstwa rolne według znaczenia rolniczego źródła utrzymania (%)

Zakończenie

Co dalej?